

Hekayə diskurs kimi: Meyxoş Abdullahın "Dəli Bəybala" hekayəsi

Son zamanlar hekayə janrında inkişaf, keyfiyyət fərqi nəzərə çarpmışdır. Ard-arda oxuduğumuz, ədəbi ictimaiyyətə təqdim olunan bir çox hekayə bu qənaəti doğurur. Bu hekayələr haqqında danışmağın, onların cari ədəbi prosesin hay-küyündə, bozluğunda it-bata düşməsinin qarşısını almaq üçün yazmağın, seçilən mətnləri dəyərləndirməklə diqqət önünə gətirməyin gərəkli olduğunu düşünürəm.

İlk təhlil predmetinə çəkmək istədiyim hekayə Meyxoş Abdullahın "Dəli Bəybala" hekayəsidir.

Meyxoş Abdullahın "Dəli Bəybala" hekayəsi az qala milli ədəbiyyatımızla yaşlı olan dəlilik məqamı üzərində düşündürür. Bu mövzunun işləkliyi ədəbiyyatımızda Füzulinin Qeysinin Məcnuna çevrilməsindən başlasa da, daha fərqli, tragikomik məzmununu Cəlil Məmmədquluzadənin "Dəli yığıncağı" əsərində tapmışdır. "Dəli Bəybala" hekayəsi də iki əks stixiyanın - ağıl və dəlilik qütbünün psixoloji yaşantılarına diqqət çəkən hekayədir. Əvvəlcə onu deyək ki, "Dəli Bəybala" klassik mətndən gələn dəlilik obrazının yeni və müasir mühitin işığında görünən davamıdır. Təbiidir, nə qədər nadanlar, cahillik durur, ağıldan bəlalıq motivi hər zaman işlək olacaq. Yəni, motiv tanışdır, xam deyil, həm də daha geniş planda ifadəsi bəllidir. Məsələ, sadəcə aktuallıqdadı. Mətləbi canlı dil potensialında anlatmaq, qələmin təsvir yaratmaq gücündədir. Müəllif kiçik bir hekayədə dərin insan böhranını xarakterizə edən tam bir mən-zərə yaratmış, fərdi dəliyə çevirən cəmiyyətin naqisliyini dramatik əhvalda, həm də yazıçı həssaslığı ilə canlandırmışdır. "Şəhərdə onu Dəli Bəybala çağırırdılar. Yaşı əllini keçsə də, bədəninin cılızlığına görə, ona otuz-otuz beş yaşdan artıq vermək olmazdı. Saçları heç vaxt darımayan, gözlərinin içi qıpqırmızı olan, bu arıq vücutlu adamın, yay-qış əynində bir dəst köhnə paltar olardı. Nə qışda qalın geyinər, nə də ki, yayda əynini yüngül edərdi, elə həmişə bir görkəmdə gözə dəyərdi. Qışda da, yayın cırramasında da, ayağında rezin qaloş olardı. Şalvarının balağı ayaqlarına dolaşmasın deyər, onu cırıq və kirli corablarına salardı".

Bəybala üstün keyfiyyətlərə malik, düşüncəsi sağlam, yaxşını-pisdən, rəzil-liyi mərdlikdən seçməyi bacaran insandır. Hətta sevmək instinktinə qədər gözəl duyğuları keçirə bilir içindən. Amma ağıl öz mövqeyini itirdiyi yerdə Bəybala'nın bütün addımları adamların gözündə şər mücəssəməsi statusunda təzahür edir. Heç kəsə dəyib dolaşmayan, qarşısına çıxan adamlara güldən ağır söz deməyən Bəybala nadanlar mühitinin qı-naq və tənələri altında yaşamağa məc-burdur. Adətən belə olur, fərdlə mühit arasında kolliziya yarananda fərd çıxış yolu kimi ya içkiyə aludəliyi seçir, ya da tərکیدünya olub təkliyə qapdırır özünü.

Bəybala'nın isə belə bir şansı yoxdur. Cəmiyyət dəli adını ona ağıl kəsəndən qoyub: "Gözünü dünyaya açıb, ağıl bir şey kəsməyəndən, adının qarşısına qoyulmuş "dəli" sözü onu hey düşündürüb, narahat edərdi. Bəybala'nın "dəli" sözündən lap əvvəldən zəhləsi gedərdi. O, bu söz üstündə bir neçə dəfə qonum-qonşunun uşaqlarının baş-gözünü də vurub yarmışdı. Anlaya bilmirdi ki, camaat ona niyə dəli deyir? Gündə neçə hoqqadan çıxan məhəllə uşaqlarını niyə bu adla çağırırdılar?!

Bəybala'nın başından cinlərini oynadan "dəli" kəlməsi deyildi. Onu əsəbiləşdirən qonum-qonşunun öz uşaqlarına "mənim ağıllı" balam demələriydi. O ağıllı balalar ki, gündə neçə kərə ağılsız işlər görürdilər. Elə pis-pis işlər tutardılar ki, Bəybala ömründə belə işlər görməmişdi. Pis-pis işlər görəndə "ağıllı balaların", ağıllı ata-analarına baxanda, o, əlini-əlinə vurub, qəh-qəhə çəkər və gülməkdən uğunub gedərdi. Öz-özünə fikirləşərdi ki, vallah, bunların başları çatmır".

Bəybala kənd adamlarının hissiz davranışları əhatəsində öz faciəsini yaşayır. Bu nadanlıqlar qarşısında onun nə üsyana gücü yetir, nə də kiminsə qarşısına keçib ədalət tələb etməyə, haqqını tanımağa həvəsi. Bəybala'nın qəh-qəhə çəkib gülməkdən, ya da ən dözlülməz anında kənara çəkilib "Dədəün... dədəün" deməkdən başqa əli heç nəyə çatmır. Bu bir kəlməni Bəybala'nın dilindən ən kəskin sözlər kimi qəbul etmək, gülüşünü isə nadanlığa çırpılan tərs sillə kimi anlamaq lazımdır. Çünki o, öz faciəsini kifayət qədər dərinləndirən duyan qəhrəmandır. Hekayədə toplu halında "ağıllılar" iştirak edir. Onlar Bəybala'nı ələ salıb güllür, aşağılayır, kənddə baş verən bütün yaramaz əməlləri onun üstünə atır, daşa basıb yaralayır, ruhunu incidirlər. Yalnız nadanlar mühitində əxlaqsızlıq əxlaq kimi yozula bilər (Qəmzənin əxlaqsız həyat tərzinin normal qarşılınması), rəzillik ağıllı bir əməl kimi sığalla, tumarla qarşılınar (Qəmzə ilə məzələnən oğlanlara qarşı qızın anasının xoş rəftarı), görməzə-bilməzə kimsə nədənsə suçlana bilər (şikəst qadın Sənəmin su quyusundan çıxan ölmüş pişik balasının günahını Bəybala'nın üstünə atmaları). Mühitə yad olan Bəybala bu faciəni içində yaşayır və nə qədər qəribə olsa da "dəli" adı ilə razılaşır, çünki yalnız bu halda cəmiyyətlə özünün fərqi problemini içində həll eləmiş olur: "Sonradan yaşa dolduqca, nəinki tay-tuşlarının, onlardan böyük uşaqların, hətta yaşlıların da pis-pis əməllər tutduqlarını görəndə, Bəybala istəmərdi ki, bu adamlarla adı eyni çəkilsin. İstəyirdi ki, qonum-qonşudan, tay-tuşlarından, elə bu şəhərin adamlarının hamısından fərqlənsin. Və istəyirdi ki, onun adı, elə "Dəli Bəybala" qalsın. Çünki bu ağıllı adamlardan onun gözü su içmirdi. Özlərini ağıllı sayıb, dəli-dəli işlər görəndə bu adamlara qoşulmaq darsa, elə dəli olub ayrıca gəzmək lazım olmuş, - düşündü. Onun düşüncəsi-nə görə, dəli olmaq dünyanın ən yaxşısı olmaq deməkdir".

Dəli deyib damğaladıqları Bəybala kənd adamlarının arasında tək və yalnız görünür. Müəllif vətəndaşlıq problematikasından çıxış edərək fərd-cəmiyyət problemini sosial-əxlaqi mövqenin işığında sonadək açır. Bəybala'nı "dəli" deyib aşağılayan, kənddəki bütün naqisliyin, çatışmazlığın suçunu onda görəndə mənəviyyatı kor insanların arasında həqiqi dəliyə çevirmə təhlükəsi labüdləşir. "Dəli yığıncağı" pyesinin möhtəşəm sonluğu xatırlanır: ruhi xəstələri sağaltmaq üçün şəhərə təşrif buyuran Lalbyuzun özü axırda "Kim dəli" çəşqinliyinə mübtəla olur, özünün ruhi müva-

zinətini itirmək reallığı ilə üzleş-mirdimi? Bu hekayədə də Bəybala insani keyfiyyətlərinə məhəl qoymadan onu dişlayan, yaxşılıqlarını yaramazlığa yozan, əvəzində pislik edənləri "ağıllı" adlandıran kənd adamlarının rəftarı qarşısında müvazinətini itirməyə başlayır və bu anda həqiqi və məcazi dəlilik məqamları üz-üzə gəlir, dəlilik təbii-ruhu hal kimi yaşanır: "Gecələr sübhə qədər o, gözlərini bir nöqtəyə zilləyərək, susub qalardı. Gün ərzində gördüyü hər bir hadisəni yenidən xəyalında canlandırır, xatırlamağa çalışardı. Əzab verirdi ona gördüyü hər şey. Elə bil bu boyda şəhərin camaatının ağrısını o çəkirdi. Adamların hərcağı hərəkətləri, ağılsız tutduğu işlər az qalırdı ki, onun ürəyini infarkt eləsin...

...Günlər ötdükcə, şahidi olduğu hadisələrə tab gətirməyən Dəli Bəybala'nın az qalırdı ki, başına hava gəlsin..."

Meyxoş Abdullah obrazın daxili aləmini açmağa gücü yetən hekayə yazmışdır. Zahirən soyuqqanlı görünən Bəybala'nın sakitliyində onun bütün daxili narahatlığını, həyəcan və yangını əks etdirmişdir. Dərin psixoloji məqamlar hekayədə peşəkar bir qələmlə ifadə olunmuşdur. Qaranlıq və nadan mühitdə Bəybala yeganə işıq topası kimi əks olunur. Həm də yalnız bir kəndin faciəsi olaraq deyil. Yazıçı bunu bütün dövrlərdə cəmiyyətin küncə sıxışdırıldığı adamların faciəsi olaraq ümumiləşdirir, "dəli" adı qoyulub fəal dövrüyədən çıxdığı adamların insanların məruz qaldığı sosial-psixoloji vəziyyət kimi bədii təcəssümün predmetinə çevirir. Bu vahid konsepsiya ilə səsleşən bütün məqamları hekayənin ümumi ideya səviyyəsinə qaldırmağa nail olur. Diqqət edək: "Məhəllə uşaqları Bəybala'nı dəli, ağılsız saydıqlarına görə, öz gizlin işlərini də onun yanında açıb danışar və elə düşündülər ki, Bəybala belə şeyləri anlamır. Əslində, Bəybala bu axmaq uşaqların bütün axmaq işlərindən xəbərdar idi. Amma öz-özünə fikirləşərdi ki, mən dəliyəm, özümü onlara tay tuta bilmərəm".

Hekayədə geniş təfərrüata varılmır, müəllif zahirə təsvirlərdən yerində və qənaətlə istifadə edir. Hər təsvir olunan detal hansısa psixoloji halın işarəsinə çevrilir. Meyxoş Abdullah qəhrəmanının ruhsal-mənəvi vəziyyətini anlatmaq, dərk etdirmək üçün lazım olan sözləri, işarələri panoram halında önə gətirə bilir. Və ən əsası, "Dəli Bəybala"dakı psixologizm dərin insan böhranını, insan ağrısı və həqiqətini yazmaq, çatdırmaq baxımından qüvvəti və təbiiyi ilə seçilir. Məncə, uğur da elə bundadır. Yazıcının insan ağrısını bütövlüyü ilə çatdırma bilən təhkiyə, dil və təsvir gerçəkliyində, onu ədəbiyyatlaşdırma bilməsi bacarığında...

Elnarə AKİMOVA
filologiya üzrə elmlər doktoru